

مطالعه و شناخت آرایه‌های تزئینات معماری ابنیه مسکونی شهر تاریخی ماسوله

سعید حسن پور لمر*، احد نژاد ابراهیمی**، حسن ستاری ساربانقلی***، علی وندشعاری****

تاریخ دریافت مقاله:

۱۴۰۱/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۴۰۲/۰۹/۲۵

چکیده

با نگاهی به معماری سنتی ایرانی می‌توان جایگاه ویژه آرایه‌های تزئیناتی که تجلی‌گاهی از اعتقادات، آداب و رسوم‌های هر جامعه بوده‌اند را در غالب آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی مشاهده کرد. شهر ماسوله در شهرستان فومن قرار دارد، این شهر تاریخی در فهرست آثار ملی به‌عنوان میراث فرهنگی و طبیعی به ثبت رسیده است. حدود سده هشتم هجری (قرن ۱۴ میلادی) مردمانی از نقاط مختلف سرزمین گسترده ایران به همراه مردمان کهنه ماسوله که در ۶ کیلومتری شمال غرب این شهر واقع است، به نقطه‌ای که هم‌اکنون به‌عنوان شهر ماسوله شناخته شده، کوچ کردند. ماسوله دارای آرایه‌های تزئیناتی بسیار غنی است که در توالی قرون متمادی شکل گرفته است. این پژوهش، سعی بر آن دارد تا آرایه‌های تزئینی ابنیه مسکونی ماسوله را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. هدف پژوهش، شناسایی، طبقه‌بندی نقوش و مضامین اصلی آرایه‌های تزئینات معماری ابنیه ماسوله و پاسخ‌گویی به سؤالاتی است نظیر: تزئینات معماری ابنیه مسکونی ماسوله به لحاظ نقوش و آرایه‌های تزئیناتی شامل چندین گونه است؟ چه عواملی در شکل‌گیری آرایه‌های تزئینات معماری ابنیه مسکونی ماسوله مؤثر بوده‌اند؟ پژوهش حاضر، بر مبنای بررسی‌های میدانی، مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین با بهره‌گیری از روش‌های توصیفی - تحلیل صورت پذیرفته است. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است، تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله در سطوح؛ درب، طاق، پنجره، نرده، پوشش زنگ و کتور برق، کتیبه چشم نظر تزئینات گیاهی و آینه‌کاری دسته‌بندی می‌شوند. همچنین نتایج نشان‌دهنده آن است که عمده‌ترین عوامل مؤثر در شکل‌گیری تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله به جهت ایجاد و افزایش امنیت (درب)، کاهش فشارهای سازه‌ای در برابر باد و زلزله (طاق)، رفع نیازهای نورگیری فضایی (پنجره)، افزایش ایمنی، ایجاد فضاهای سبز و فضاهای اشتغال فصلی (نرده)، رفع نیازهای کاربران در جهت تسهیل و افزایش رفاه کاربران در دوران معاصر و حذف سیمای نامطلوب تجهیزات الکترونیکی (پوشش زنگ و کتور)، برگرفته‌شده از اعتقادات دینی و فرهنگی (کتیبه‌های چشم نظر) برگرفته‌شده از علاقه‌مندی مردم به گل و گیاهان و تأثیرپذیری از جغرافیای استان گیلان (تزئینات گیاهی) و برگرفته‌شده از اعتقادات دینی و آیینی مردم ماسوله بوده است.

کلمات کلیدی: معماری سنتی، آرایه‌های تزئیناتی، ابنیه مسکونی، شهر تاریخی ماسوله.

* دکتری معماری، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

** استاد، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.

*** دانشیار، گروه معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

sattari@iaut.ac.ir

**** دانشیار، گروه فرش، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.

مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «گونه‌شناسی نقوش و تزئینات معماری شهر تاریخی ماسوله» است که در دانشگاه معماری و هنر دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز انجام پذیرفته است.

مقدمه

از دیرباز معماری و آرایه‌های خانه‌های سنتی ایرانی مورد توجه پژوهشگران متعدد بوده است. تزئینات ابنیه مسکونی از عوامل مهم و هویت‌بخش معماری ایران بوده است. شهر ماسوله به جهت دارا بودن معماری منحصر به فرد خود یکی از مهم‌ترین مناطق گردشگری استان گیلان به شمار می‌رود و سالانه موجب جذب میلیون‌ها گردشگر داخلی و خارجی می‌شود. آرایه‌های معماری ابنیه مسکونی یکی از مهم‌ترین جاذبه‌های گردشگری ماسوله است. با توجه به آنکه ماسوله به عنوان آثار ملی ایران ثبت و در مراحل ثبت نهایی خویش به عنوان آثار جهانی در سازمان جهانی یونسکو است، متأسفانه تاکنون تحقیق جامعی درباره ابنیه مذهبی ماسوله پذیرفته است. پژوهش حاضر در تلاش است به شناخته شدن و حفاظت از آثار معماری ابنیه مسکونی ماسوله کمک نماید. این پژوهش با هدف شناسایی و طبقه‌بندی نقوش و مضامین اصلی آرایه‌های تزئینات معماری ابنیه ماسوله و پاسخ‌گویی به سؤالاتی نظیر: تزئینات معماری ابنیه مسکونی ماسوله به لحاظ نقوش و آرایه‌های تزئیناتی شامل چندین گونه است؟ چه عواملی در شکل‌گیری آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله مؤثر بوده‌اند؟ انجام پذیرفته است.

ادبیات موضوع

عمده مطالعات انجام شده پیرامون موضوع پژوهش حاضر را می‌توان به دو قسمت زیر تقسیم نمود. الف) مطالعاتی درباره شناخت ماسوله و ب) پژوهش‌هایی درباره تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله. سطح نخست: شامل پژوهش‌هایی است که به معرفی جغرافیا طبیعی، زبان، آداب و رسوم، اقتصاد، جمعیت و نحوه شکل‌گیری ماسوله در ادوار تاریخی پرداخته‌اند. تمدن ماسوله (۱۳۹۲) در کتاب «پژوهش ۲۶۰۰ ساله ماسوله: مستندی

بر تاریخ ۱۳۰۰ ساله» با رویکردی تاریخی به چگونگی هسته‌های اولیه شکل‌گیری ماسوله پرداخته است. بررسی‌ها نشان‌دهنده آن است، هسته‌های اولیه ماسوله در فاصله ۶ کیلومتری در منطقه‌ای به نام کهنه ماسوله قرار داشته است. مردمان ماسوله به جهت شیوع بیماری طاعون در کهنه ماسوله به مکان ماسوله جدید مهاجرت کردند. پندی (۱۳۸۸) در کتاب «ماسوله نگین ایران‌زمین» به معرفی اجمالی تاریخ ماسوله، موقعیت جغرافیایی ماسوله، وجه تسمیه آن، آب و هوا، محلات و ویژگی‌های انسانی اجتماعی و فرهنگی پرداخته است. سطح دوم: شامل پژوهش‌هایی است که به بررسی معماری و تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله پرداخته‌اند. غلامحسین معماریان (۱۳۹۱) در کتاب «آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه‌شناسی برون‌گرا» به معرفی بافت محلات، بازار، انواع گونه‌های معماری ابنیه مسکونی، مواد و مصالح شکل‌دهنده ابنیه، فضاهای معماری موجود ابنیه مسکونی و تصاویر برخی از بازشوهای ماسوله پرداخته است. حسن‌پور لمر و جمالی (۱۳۹۹) در مقاله «قیاس تزئینات گره‌چینی در ساختار بصری پنجره‌های بازشو دو روستای تاریخی ماسوله و ایبانه» به بررسی تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان‌دهنده آن است که تزئینات گره‌چینی در هر دو روستا، موجب خلق فضاهایی همچون: دهلیزهای ورودی طبقه همکف، شناسیل‌ها، پیش‌ورودی‌ها و بازشوی پنجره‌ها به صورت پنجره‌های کوچک و بزرگ و نرده‌ها شده‌اند، گره‌چینی‌های روستای تاریخی ایبانه از مصالح متنوع‌تری چون: آجر، خشت و چوب‌های بومی و اصیل‌تری نسبت به روستای تاریخی ماسوله استفاده شده است. حسن‌پور لمر و طوفان (۱۳۹۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «ویژگی‌های بصری و ساختاری ارسی‌های شهر تاریخی

شهر تاریخی ماسوله

ماسوله شهر توریستی در شمال ایران و در جنوب غربی شهر فومن واقع شده است (غفاری و مستولی زاده، ۱۳۹۲: ۱۱۳؛ Zamani Farahani & Ghazali, 2012: 196؛ Musai et al., 2013: 806). ماسوله دارای قدمتی بیش از هزار سال است که در ارتفاعی بیش از ۱۰۵۰ متر بالاتر از سطح دریا در سلسله جبال قافلان کوه از جنوب آن می‌گذرد، قرار گرفته است (معماریان، ۱۳۹۱: ۲۱۹؛ Nasehi et al., 2017; Zamani Farahani & Ghazali, 2008: 1234). ماسوله دارای اقلیمی کوهستانی و دارای پنج محله اصلی شامل محله‌های خانه‌بر، مسجدبر، اسدمحله، کشته‌سر علیا سفلا و شش محله فرعی با مساحت تقریبی ۱۶۰۰۰ مترمربع است (گورابی و کاظم نژاد، ۱۳۹۰: ۲۹؛ Vaisi, 2015: 296؛ Ehsan Reza, 2011: 61؛ Delbari, 2015: 149).

یافته‌ها

معرفی آرایه‌های معماری ابنیه مسکونی ماسوله

آرایه‌های معماری ابنیه مسکونی ماسوله در سطوح هشت‌گانه: درب، طاق، پنجره، نرده، پوشش زنگ و کتور، کتیبه چشم نظر، تزئینات گیاهی و آینه‌کاری که هر یک دارای انواع مختلف هستند، دسته‌بندی می‌شوند. در تصویر شماره ۲، انواع گونه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله ترسیم شده است.

آرایه‌های درب‌های سنتی ابنیه مسکونی ماسوله

وجود آهنگران و نجاران چیره‌دست ماسوله موجب شکل‌گیری درب‌های متنوعی در این شهر تاریخی گردیده است. در ادامه؛ اجزاء تشکیل‌دهنده درب‌های ماسوله ارائه خواهند گردید.

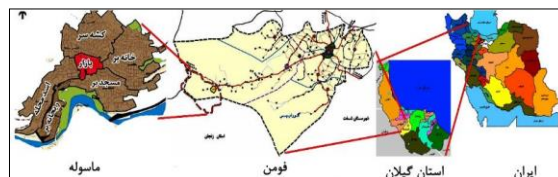
مصالح درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

مصالح درب‌های ماسوله‌ای از چوب‌های، آبنوس، بلوط، گردو، راش، آزاد، افرا و از گل‌میخ و کوبه‌های

ماسوله» به ارسی‌های ماسوله پرداخته‌اند. نتایج نشان‌دهنده آن است که ارسی‌های ماسوله را می‌توان در غالب ۶ گونه از ارسی‌های متفاوتی همچون، ارسی‌های غیرمنفذدار بازار، ارسی‌های ۱ تا ۵ درکی دسته‌بندی کرد. عمده‌ترین دلایل در پیدایش انواع مختلف ارسی‌ها را از قبیل، خلق ابعاد انسانی‌تر در ابعاد بازشوها، ایجاد پوشش (حجاب) متناسب برای کاربران در فضاهای داخلی، ایجاد دید بصری متناسب با شرایط دلخواه کاربران، افزایش حافظت فیزیکی از کاربران کهن‌سال و خردسال، کاهش مصرف انرژی‌های مصنوعی و سبک‌سازی بنا دانست. لازم به ذکر است، تاکنون پژوهش جامعی درباره گونه‌شناسی آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله انجام نپذیرفته است و این پژوهش می‌تواند گام مهمی در معرفی حفاظت از آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله باشد.

روش تحقیق

ماسوله دارای ۵۶۴ بنا است و از این میان ۱۱۹ بنای مسکونی در پژوهش به تفکیک محلات پنج‌گانه؛ ۲۲ خانه‌بر، ۲۶ مسجدبر، ۲۲ کشته‌سر، ۲۴ اسدمحله، ۲۵ محله ریحانه‌بر جهت تحلیل گونه‌های تزئیناتی موردبررسی قرار گرفته‌اند (تصویر شماره ۱). در گام بعدی؛ تصاویر، نقشه‌ها و تزئینات ابنیه مذهبی از طریق دوربین عکاسی، نرم‌افزار اتوکد ۲۰۲۲ ترسیم و جهت شناخت، گونه‌شناسی نقوش و آرایه‌های تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله از مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است.

ت ۱: موقعیت جغرافیایی و جانمایی محلات شهر تاریخی ماسوله

ساخت ماسوله هستند.

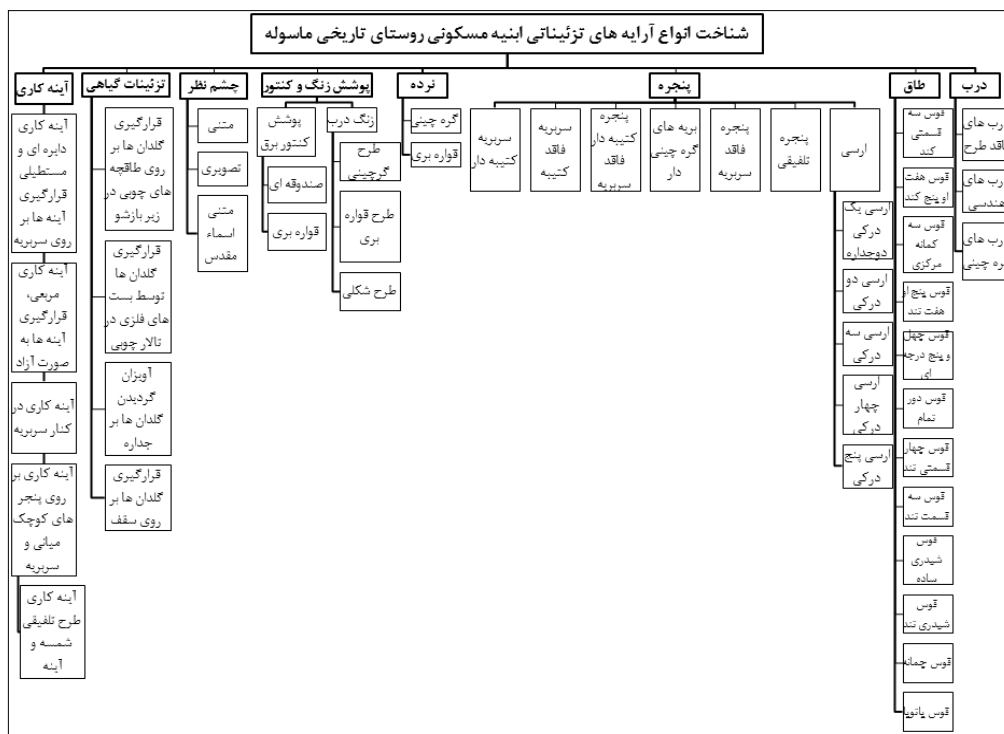
اجزاء درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

چهارچوب درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

غالباً چهارچوب درب‌های ماسوله به صورت کام و زبانه و از چوب‌های راش، بلوط و گردو هستند و از مقاومت بالایی برخوردار هستند.

آستانه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

آستانه قسمت تحتانی چهارچوب درب است. آستانه درب‌های ماسوله‌ای به صورت چوبی و دارای ارتفاعی ۸ الی ۱۰ سانتی‌متر هستند. در برخی از آستانه درب‌های ماسوله از صفحات فلزی برای عدم تخریب سطح پاخور چوبی استفاده می‌شود (تصویر شماره ۳).

ت ۲. انواع آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۳. بررسی چهارچوب و آستانه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

دماغه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

دماغه قطعه چوبی است که بر روی لنگه ثابت درب نصب می‌شود. دماغه درب‌ها موجب پوشش فضای

اتصال لنگه ثابت و متحرک، عدم عبور گردوغبار به فضای داخلی و مانع دیده شدن فضای داخلی توسط افراد خارج از خانه می‌شوند. نقوش دماغه درب‌های

ماسوله به صورت‌های: طرح برگ شمشه گل‌میخ، طرح برگ، طرح لوزی، طرح ضربدر نشان، کنده‌کاری و ساده هستند (تصویر شماره ۴).

پشت‌بند درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

در پشت درب‌ها، چوب‌های افقی هستند که برای حفظ نمودن فواصل لنگه و محل نشستن گل‌میخ‌های نما بر روی درب‌ها به کار گرفته می‌شوند (تصویر شماره ۵).

روزبند و شب‌بند درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

روزبندها قطعات چوبی صافی هستند که در پشت درب جهت قفل شدن لنگه‌های درب به کار گرفته می‌شوند. شب‌بندها قطعات چوبی با ساختارهای دندان‌ای هستند که برای قفل کردن لنگه‌های درب‌ها در شب استفاده می‌گردند.

چفت‌وبست درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله
چفت به زنجیر که بر روی لنگه متحرک درب گفته می‌شوند و بست به مادگی که به زره نیز معروف است که بر روی چهارچوب یا پیشانی افقی تیر چهارچوب متصل می‌شوند. کاربرد چفت‌وبست برای قفل نمودن لنگه‌های درب هستند.

چفت‌وبست درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

قفل‌های خارجی برای تأمین امنیت ابنیه در هنگام خروج ساکنان ابنیه مورداستفاده قرار می‌گیرند. قفل‌های خارجی ماسوله به صورت‌های، قفل لنگه با پیشانی درب، قفل لنگه با پیشانی درب، قفل لنگه با لنگه از میان درب، قفل لنگه با دماغه درب، قفل لنگه با ستون جانبی درب و قفل لنگه با لنگه از میانه درب دسته‌بندی می‌شوند (تصویر شماره ۶).

ت ۴. بررسی انواع دماغه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۵. بررسی پشت‌بند، روزبند، شب‌بند، چفت‌وبست درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۶. بررسی پشت‌بند، روزبند، شب‌بند، چفت‌وبست درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

کوبه و حلقه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

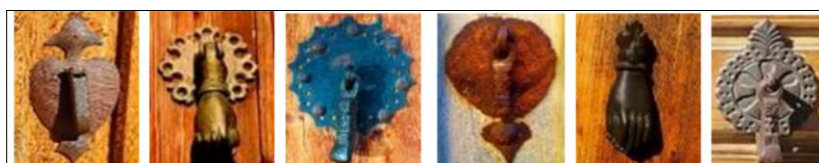
کوبه، درکوب یا چکش، وسیله‌ای از جنس فلز یا چوب است که بر روی بدنه درب نصب می‌شود و مهمانان با کوبیدن کوبه‌ها، صاحب‌خانه را از حضور خویش مطلع می‌گردانند. کوبه‌ها در دو نوع آقایان و بانوان هستند. کوبه‌های حلقه‌ای که دارای صدایی کم هستند، مخصوص بانوان و کوبه‌های فلزی ضخیم که دارای صدای بم‌تری هستند متعلق به آقایان هستند. غالباً کوبه‌های آقایان در سمت راست درب‌ها و با اشکال؛ سرشیر، مشت گره‌کرده یا اشکالی از این قبیل هستند. وزن کوبه‌های آقایان نسبت به کوبه‌های سمت چپ سنگین‌تر و به همین جهت دارای صدایی بم‌تر هستند.

کوبه‌هایی بانوان که بر لنگه سمت چپ قرار می‌گیرند، دارای اشکال ظریفی همچون انگشتان دست، فرشته و حلقه‌های نازک هستند. کوبه‌های بانوان را نلگه به معنی حلقه می‌نامند. کوبه‌ها توسط حلقه‌ای دوار با نام شوله به پولکی و لنگه درب متصل می‌گردانند (تصویر شماره ۷).

اشکال کوبه‌های مردان ماسوله دارای تنوع محدودتری نسبت به کوبه‌های بانوان هستند. کوبه‌های مردان به صورت اشکال دست، حلقه‌های ضخیم و کوبه مستطیلی شکل هستند. کوبه‌های بانوان به صورت حلقه‌هایی ظریف با نقوش زیبا که بر روی حلقه‌ها حک شده‌اند هستند (تصاویر شماره ۸ و ۹).

ت ۷: بررسی ساختار کوبه آقایان و بانوان در درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۸: انواع کوبه‌های آقایان ماسوله

ت ۹: انواع کوبه‌های بانوان ماسوله

کار گرفته می‌شوند، دسته‌بندی می‌گردند (تصویر شماره ۱۰).

پولکی درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

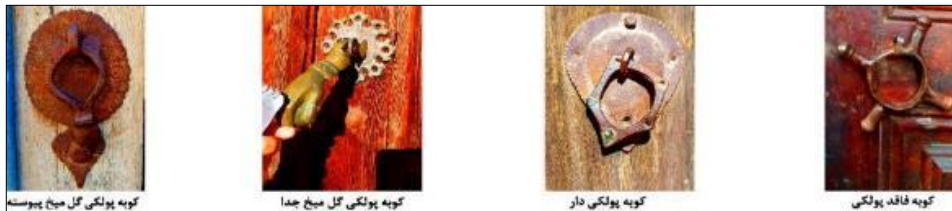
پولکی‌ها به صفحات فلزی زیرین کوبه‌هایی که دارای

ساختار کوبه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

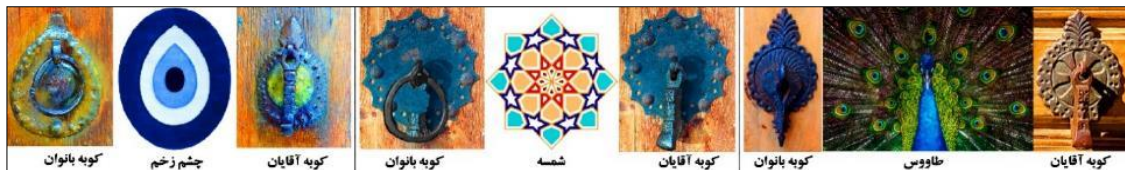
کوبه‌های ابنیه مسکونی ماسوله به صورت فاقد پولکی دار که برای بانوان است و کوبه پولکی گل‌میخ جدا و کوبه‌های پولکی گل‌میخ پیوسته برای آقایان به

چهارده به منزله دوازده امام و چهارده معصوم بوده‌اند که نشانه‌ای عمیق از عشق و ارادت صاحب‌خانه به دین مبین اسلام است. نقوش پولکی‌های ماسوله به صورت‌های: شمشه‌ای، طاووسی و چشم‌زخم‌ها است (تصویر شماره ۱۱).

اشکال دایره‌ای و سرری هستند، گفته می‌شوند. پولکی‌های ماسوله دارای برجستگی‌ها و فرورفتگی‌هایی زیبایی هستند. در باورهای مردمان قدیم، نقوش ستاره دوازده پر، اهالی خانه را از افکار شیطانی و ارواح خبیث دورنگه می‌داشته‌اند، از منظر دینی اعداد دوازده و

ت ۱۰. بررسی کوبه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۱۱. انواع طرح کلی کوبه و پولکی درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

دوازده، چهارده، گل میخ مسی برجسته طرح شمشه یازده پر، گل میخ مسی طرح گل پنیرک و گل میخ ساده دسته‌بندی می‌شوند (تصویر شماره ۱۲).
درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله درب‌های ابنیه مسکونی غالباً به صورت‌های فاقد طرح، طرح‌های هندسی و گره‌چینی هستند (تصویر شماره ۱۳).

گل میخ درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

گل میخ‌ها برای ایجاد تزیینات و استحکامات در درب‌های چوبی استفاده می‌گردند. گل میخ‌ها غالباً به صورت فلزی و مسی است. گل میخ‌های ماسوله غالباً به صورت فلزی و مسی هستند. گل میخ درب‌های ماسوله در شش طرح؛ گل میخ فلزی طرح شمشه ده،

ت ۱۲. بررسی انواع گل میخ درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

ت ۱۳. بررسی انواع لنگه درب‌های ابنیه مسکونی ماسوله

طاق‌های ابنیه مسکونی ماسوله

طاق‌ها از عناصر مهم در معماری ایرانی هستند که برای پوشش درگاه‌ها، گنبد‌ها، ایوان‌ها و رواق‌ها استفاده می‌شوند. در ادامه در جدول شماره ۱، مشخصات کالبدی طاق‌های ۱۹ گانه ماسوله ارائه شده است. ابنیه مسکونی ماسوله دارای دوازده گونه طاق‌ها متفاوت است که از این میان طاق‌های پنج و هفت تند، هفت و پنج کند، سه قسمتی کند و تند به‌عنوان بیشترین گونه و طاق‌های شبدری تند، ساده به‌عنوان کمترین الگوها در ابنیه ماسوله به کار گرفته شده‌اند. شیوه ساخت طاق‌ها به صورت رومی است. هفتاد و هشت درصد از طاق‌های ماسوله دارای باربری مناسب هستند و محلات کشته‌سر سفلا با سی و هفت درصد و محله خانه‌بر با بیست و یک درصد بیشترین طاق‌ها و محله ریحانه‌بر با ده درصد

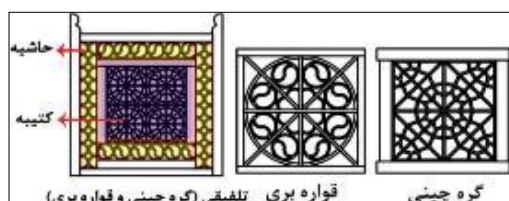
کمترین میزان فراوانی طاق‌ها را به خویش اختصاص داده‌اند (Hasanpour Loumer et al, 2023:91) (جدول شماره ۱).

انواع پنجره‌های ابنیه مسکونی ماسوله

پنجره‌های ابنیه مسکونی ماسوله دارای اشکال متفاوتی همچون: ارسی (ارسی یک درکی دوجداره، ارسی دو درکی، ارسی سه درکی، ارسی چهار درکی، ارسی پنج درکی)، پنجره تلفیقی، پنجره فاقد سربریه، بریه‌های گره‌چینی دار، پنجره کتیبه‌دار فاقد سربریه، سربریه فاقد کتیبه و پنجره سربریه کتیبه‌دار هستند. آرایه‌های بازشوهای ابنیه به صورت‌های گره‌چینی، قواره‌بری و تلفیقی (گره‌چینی و قواره‌بری) هستند و بازشوهای تلفیقی دارای نقوش قسمت حاشیه و کتیبه میانی است (تصویر شماره ۱۴).

ج ۱. گونه‌های طاق‌های ابنیه مسکونی ماسوله

شماره	طاق و نام طاق	شماره	طاق و نام طاق	شماره	طاق و نام طاق	شماره	طاق و نام طاق
۱	 قوس سه قسمتی کند	۲	 قوس هفت و پنج کند	۳	 قوس سه کمانه سه‌مرکزی	۴	 قوس پنج و هفت تند
۵	 قوس پنجاه و پنج درجه‌ای	۶	 قوس دور تمام	۷	 قوس چهار قسمتی تند	۸	 قوس سه قسمت تند
۹	 قوس شبدری ساده	۱۰	 قوس شبدری تند	۱۱	 قوس پاتوپا	۱۲	 قوس چمانه

ت ۱۴. انواع آرایه‌های معماری بازشوهای ماسوله

ارسی‌های ابنیه مسکونی ماسوله

در ادامه انواع ارسی‌های ابنیه مسکونی ماسوله مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

ارسی یک درکی دوجداره

امنیتی در ابنیه می‌شود. این‌گونه از ارسی‌ها دارای کتیبه‌های باز همراه با گره چینی‌های بته‌جقه و شمشه‌هشت مربع است. تعداد درک‌ها یک عدد است و از دو الی سه تکه متحرک تشکیل می‌شوند. طرح پاخورها به صورت‌های قواره‌بری نیم‌دایره، چهارلنگه در زمینه دور تمام و گره‌چینی هشت چهارلنگه گردان است. در بخش بالایی ارسی یک پاتاق کوچک برای نفوذ نور بیشتر به بنا به کار گرفته شده است (تصویر شماره ۱۵).

ارسی‌های یک درکی دوجداره دارای ابعاد ۱×۲ متر است. وجه تمایز این‌گونه از ارسی‌ها با سایر ارسی‌های ماسوله، داشتن ساختار دولایه‌ای آن است که موجب حفاظت از انرژی، حریم‌های شخصی و افزایش مباحث

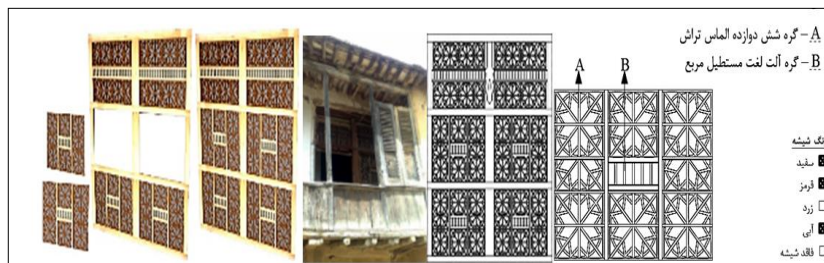

ت ۱۵. بررسی ارسی یک درکی دوجداره ابنیه ماسوله

ارسی دو درکی

پاخورهای ساده در آن‌ها استفاده شده است، تعداد تکه‌ها و درک‌ها نیز هرکدام به ترتیب از دو قسمت با طرح‌های یکسانی شکل گرفته‌اند. همچنین در این‌گونه از ارسی‌ها به دلیل ابعاد مناسب گره‌چینی‌ها دارای شیشه‌های رنگی هستند (تصویر شماره ۱۶).

ارسی‌های دودرکی دارای ابعاد $۲/۵ \times ۲$ هستند. غالباً این‌گونه از ارسی‌ها در تالارها و فضاهای پذیرایی قرار می‌گیرند. کتیبه‌ها غالباً به صورت مشبک شش دوازده الماس‌تراش هستند و فاقد حاشیه هستند و از

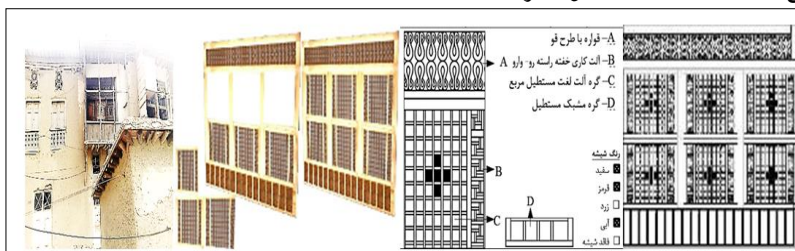

ت ۱۶. بررسی ارسی دودرکی ابنیه مسکونی ماسوله

ارسی سه درکی

ارسی‌های سه درکی دارای ابعادی $۳*۲$ هستند که در تمامی محلات ماسوله مورد استفاده قرار گرفته‌اند، پاخورها غالباً به صورت مشبک ساده هستند و غالباً در حاشیه‌ها از گره‌چینی‌های خفته راسته و قواره‌بری بته و

جقه استفاده شده است، کتیبه‌ها باز هستند و قابلیت عبور دهندگی نور را دارند و معمولاً در تزئینات آن کتیبه‌ها از قواره‌بری با طرح‌های قو، میله‌ای و گره هشت چهارلنگه استفاده می‌شود، تعداد درک‌ها سه عدد و تعداد تکه‌ها دو عدد است (تصویر شماره ۱۷).

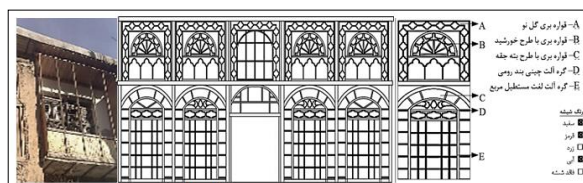
ت ۱۷. بررسی ارسی سه درکی ابنیه مسکونی ماسوله

ارسی چهار درکی

ارسی‌های چهار درکی دارای ابعاد $۴-۳/۵*۲$ متر است. غالباً این گونه از ارسی‌ها در مساجد کاربرد دارند و بهترین نمونه آن در مسجد تاریخی کشه‌سر به کار گرفته شده است. کتیبه‌های آن به صورت باز هستند و قابلیت عبور نور را دارند. ارسی دارای چهار درکی به صورت دوتکه‌ای هستند. پاخورها و حاشیه‌ها عاری از هرگونه تزئینات گره‌چینی و قواره‌بری به صورت ساده هستند و در ساخت آن از شیشه‌های رنگی متنوعی استفاده شده‌اند. تزئینات کتیبه‌ها به صورت گره آلت چینی بند رومی و قواره‌بری چلیپا هستند و در قسمت درک‌ها نیز از گره مربع لوزی حصیری استفاده شده است (تصویر شماره ۱۸).

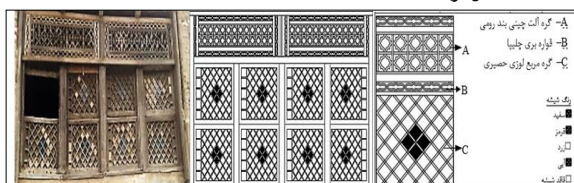
ارسی پنج درکی

ارسی پنج درکی ماسوله در محله مسجدبر به کار گرفته شده است. ابعاد ارسی $۵*۲/۲$ است. ارسی دارای تنوع گره‌چینی و قواره‌بری است، کتیبه‌ها به صورت باز بوده و قابلیت عبور نور را دارا هستند. پاخور آن ساده و عاری از هرگونه تزئینات است. حاشیه‌ها دارای قواره‌بری با طرح گل نو است و در تزئینات کتیبه از قواره‌بری با طرح خورشید استفاده شده است. تعداد تکه‌های ارسی یک عدد است که به صورت قائم و یکپارچه در بخش کتیبه قرار داده می‌شود و از شیشه‌های رنگی متنوعی در تمامی پنج درک ارسی استفاده شده است (تصویر شماره ۱۹).

ت ۱۹. بررسی ارسی پنج درکی ابنیه مسکونی ماسوله

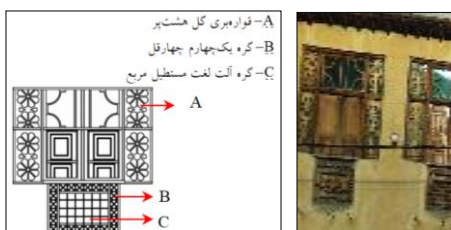
دوران معاصر به صورت ثابت بر روی بدنه پنجره‌ها نصب گردیده‌اند و فاقد قابلیت حرکت و قرارگیری در بخش سربریه هستند (تصویر شماره ۲۰). تزئینات

ت ۱۸. بررسی ارسی چهار درکی ابنیه مسکونی ماسوله

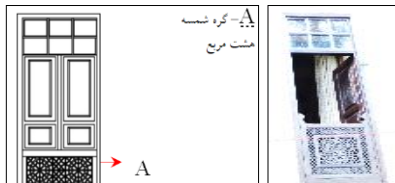
پنجره تلفیقی ابنیه مسکونی ماسوله

پنجره‌های تلفیقی همانند ارسی‌های یک درکی دوجداره هستند. پنجره‌های تلفیقی قسمت کتیبه بریه در

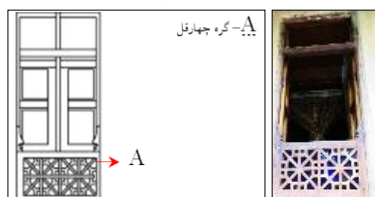

ت ۲۶. گره چینی و ترسیم گره چینی در بنا پنجره کتیبه دار فاقد سربریه ابنیه مسکونی ماسوله

پنجره کتیبه دار فاقد سربریه دارای ساختار هندسی زیبایی هستند. در این گونه، پنجره دارای کتیبه گره چینی و فاقد بازشوی سربریه است. همان گونه که در تصاویر شماره ۲۷ و ۲۸ نشان داده شده است در بخش پایینی پنجره که با نام کتیبه شناخته می شوند از تزئینات گره چینی شمسه هشت مربع و گره چهارقل ساخته می شوند. پنجره فاقد طرح در حاشیه کتیبه است. این گونه از بازشوها به صورت های تکی و سه تایی برای نورگیری در جداره های ابنیه مسکونی استفاده می شوند.

ت ۲۷. گره چینی و ترسیم گره چینی در بنا

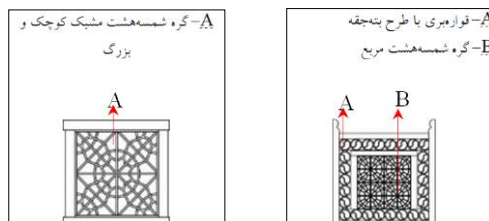
ت ۲۸. گره چینی و ترسیم گره چینی در بنا پنجره سربریه فاقد کتیبه ابنیه مسکونی ماسوله

پنجره های سربریه ای فاقد کتیبه غالباً برای نورگیری فضاهای داخلی در فصول زمستان و همچنین برای تأمین نور در بخش ورودی های طبقه همکف، دالانها و هشتی ها به کار گرفته می شوند (تصاویر شماره ۲۹ و ۳۰).

حاشیه ای بخش کتیبه بریه به صورت قواره بری بته جقه و در بخش کتیبه ها از گره چینی های شمسه هشت مربع استفاده شده است (تصویر شماره ۲۱). در بخش سربریه پنجره های تلفیقی از تزئینات محدودتری همچون الگوهای گره شمسه هشت مشبک کوچک و بزرگ استفاده شده است (تصویر شماره ۲۲).

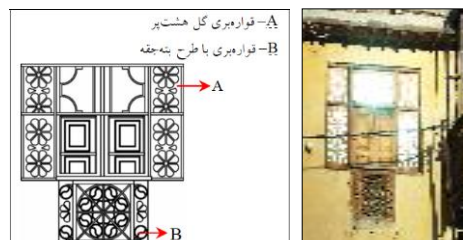
ت ۲۰. گره چینی در بنا ترسیم گره چینی بنا

ت ۲۱. گره چینی کتیبه بریه ت ۲۲. گره چینی سربریه

پنجره فاقد سربریه ابنیه مسکونی ماسوله

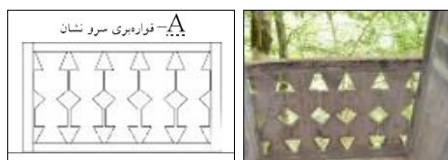
پنجره های فاقد سربریه دارای ساختار هندسی ساده هستند. این گونه پنجره ها، فاقد پنجره کوچک در بخش سربریه هستند. پنجره های فاقد سربریه در بخش بدنه اصلی خویش به صورت محدود دارای نقوش گره خفته راسته و گره شمسه هفت هستند (تصاویر شماره ۲۳ و ۲۴).

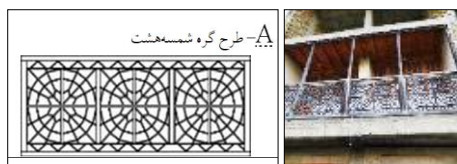
ت ۲۵. گره چینی و ترسیم گره چینی در بنا

نرده‌های چوبی ابنیه مسکونی ماسوله

مهم‌ترین کاربرد نرده‌های چوبی می‌توان به حفاظت و ممانعت از سقوط افراد سالخورده، کودکان، نصب گلدان‌های تزئیناتی، فراهم نمودن محلی امن برای نشستن و بافتن صنایع دستی در فصول بهار و تابستان است. طرح نرده‌های ابنیه مسکونی ماسوله به دو صورت گره‌چینی شمسه‌هشت و طرح قواره‌بری سرو نشان

ت ۳۳. نرده قواره‌بری و ترسیم آن

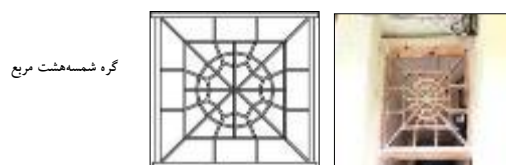
ت ۳۴. نرده گره‌چینی و ترسیم آن

پوشش زنگ و کتور ابنیه مسکونی ماسوله

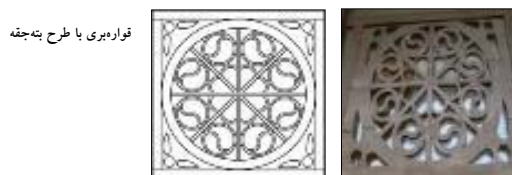
پوشش‌های چوبی زنگ درب‌ها و کتورهای برق نوع دیگری از تزئینات هستند که در دوران معاصر برای پوشاندن تجهیزات برقی در ابنیه مسکونی ماسوله به کار گرفته می‌شوند. طرح تزئینات به صورت‌های گره‌چینی، قواره‌بری، شکلی، صندوقه‌ای است (جدول شماره ۲).

تزئینات چشم نظر در جداره ابنیه مسکونی ماسوله

ساکنان ماسوله جهت دور ماندن از گزند چشم نظر از دعای وان‌یکاد، نمادهای مفهومی و اسماء مقدس که به صورت کتیبه کاشی‌کاری شده‌اند، استفاده می‌نمایند. کتیبه‌های چشم نظر ماسوله در غالب سه طرح؛ کتیبه‌های چشم نظر متنی، چشم نظر تصویری و کتیبه‌های چشم نظر متنی اسماء مقدس هستند (تصویر شماره ۳۵).

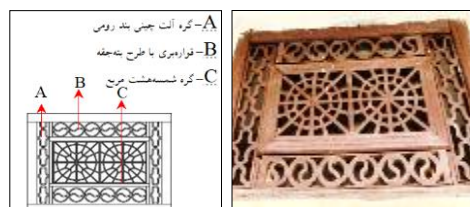
ت ۲۹. گره‌چینی و ترسیم گره‌چینی در بنا

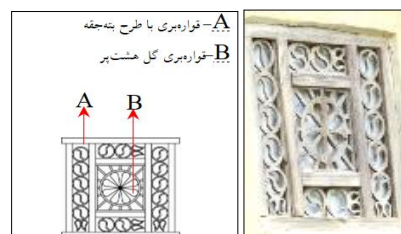
ت ۳۰. گره‌چینی و ترسیم گره‌چینی در بنا

پنجره سربریه کتیبه‌دار ابنیه مسکونی ماسوله

ساختار کالبدی و کاربردی پنجره سربریه کتیبه‌دار همانند پنجره‌های سربریه ای فاقد کتیبه‌دار هستند. عمده تفاوت بازشو در ابعاد و دارا بودن تزئینات در بخش‌های کتیبه و حاشیه است. همان‌گونه که در تصاویر شماره ۳۱ و ۳۲ نشان داده شده است، تزئینات حاشیه به صورت‌های گره آلت چینی بند رومی، قواره‌بری با طرح بته‌جقه و در بخش کتیبه میانی از طرح‌های گره شمسه‌هشت مربع و گل هشت‌پر استفاده شده است.

ت ۳۱. گره‌چینی و ترسیم گره‌چینی در بنا

ت ۳۲. گره‌چینی و ترسیم گره‌چینی در بنا

تزئینات گیاهی و چیدمان هندسی گیاهان زینتی در جداره ابنیه ماسوله

به صورت محدود در برخی از ابنیه ماسوله به کار رفته‌اند؛ اما در سیستم غیرمستقیم، گیاهان در ماسوله توسط کابل‌های فلزی، توری، داربست شبکه‌ای، جعبه و گلدان‌ها در ارتفاعات مختلف بنا تکثیر می‌گردند امری متداول در ماسوله است. در جدول شماره ۳، انواع تزئینات گیاهی نشان داده شده است.

تزئینات گیاهی ماسوله به صورت سیستم‌های مستقیم و غیرمستقیم هستند. در سیستم مستقیم، گیاهان رونده در سطح حیاط کاشته می‌شوند و به تدریج گیاهان رونده بر روی نمای اصلی بنا رشد می‌نمایند. این سیستم

ج ۲. گونه‌های زنگ درب و پوشش درب کنتور تزئینات معماری ماسوله

پوشش کنتور برف		زنگ درب ابنیه ماسوله		
پوشش کنتور، فواره‌بری	پوشش کنتور، صندوقه‌ای	زنگ طرح شکلی	زنگ طرح فواره‌بری	زنگ طرح گره‌چینی

ت ۳۵. بررسی انواع تزئینات چشم نظر، در ابنیه مسکونی ماسوله

ج ۳. بررسی سیستم غیرمستقیم تزئینات گیاهی ابنیه مسکونی ماسوله

بررسی سیستم غیرمستقیم تزئینات گیاهی در ابنیه مسکونی ماسوله				سیستم غیرمستقیم تزئینات گیاهی در ابنیه مسکونی ماسوله
قرارگیری گلدان‌ها بر روی سقف ابنیه ماسوله	اویزان گردیدن گلدان‌ها بر جداره ابنیه ماسوله	قرارگیری گلدان‌ها توسط بست‌های فلزی در تالارهای چوبی ماسوله	قرارگیری گلدان‌ها بر روی طاقچه‌های چوبی در زیر بازوهای ماسوله	

سربریه‌ها (تصاویر شماره ۳۶ و ۳۷ آینه‌کاری دایره‌ای و مستطیلی)، قرارگیری آزاد آینه‌ها بر روی جداره نما به صورت خطی (تصویر شماره ۳۸ آینه‌کاری مربعی)، قرارگیری بر روی پنجره‌های کوچک که در میان بریه‌ها قرار گرفته‌اند (تصویر شماره ۳۹ آینه‌کاری بر روی پنجره‌های میانی)، آینه‌کاری در کنار سربریه‌ها (تصویر شماره ۴۰) دسته‌بندی می‌شوند.

بررسی هنر آینه‌کاری در ابنیه مسکونی ماسوله

از دیرباز تاکنون به کارگیری آینه و صفحات فلزی درخشان در سیمای ابنیه مسکونی ماسوله امری متداول بوده است. غالباً ساختار شکلی آینه‌های به کار گرفته شده در سیمای ابنیه مسکونی ماسوله به صورت‌های: مربع و دایره‌ای است. ساختار چیدمان هندسی آینه‌ها در جداره ابنیه مسکونی ماسوله در چهار سطح: قرارگیری بر روی

ت ۳۷. آینه کاری به صورت مستطیلی، محل قرارگیری آینه‌ها بر روی سربریه‌ها

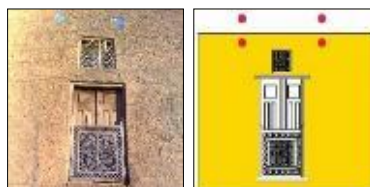
ت ۳۶. آینه کاری دایره‌ای و قرارگیری آینه‌ها بر روی سربریه‌ها

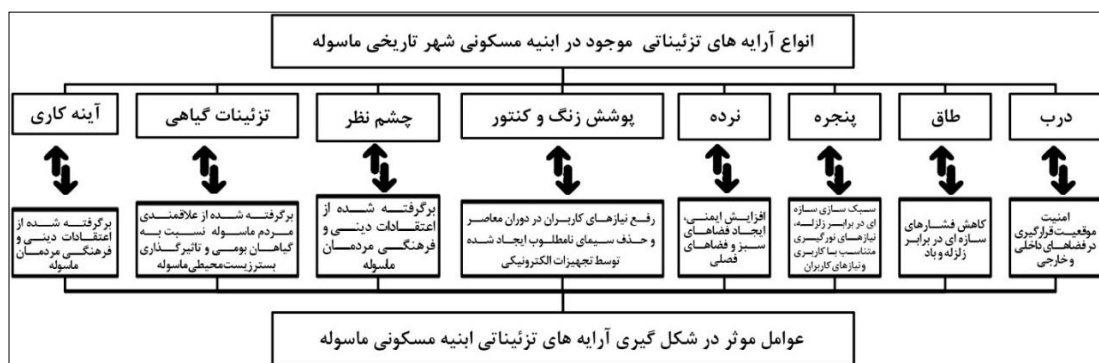
ت ۳۹. آینه کاری بر روی پنجره‌های کوچک میانی و سربریه‌ها

ت ۳۸. آینه کاری مربعی، قرارگیری آینه‌ها به صورت آزاد

ت ۴۰. آینه کاری در کنار سربریه‌ها

ت ۴۱. بررسی عوامل مؤثر در شکل گیری آرایه های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله

نتیجه

درب‌های فاقد طرح، درب‌های هندسی و گره‌چینی دسته‌بندی می‌گردند. درب‌ها غالباً دارای تزئینات کوبه‌ای، گل‌میخ‌ها هستند، کوبه‌های بانوان درب‌های ابنیه مسکونی از تنوع بیشتری در مقایسه با کوبه‌های آقایان دارند. ابنیه مسکونی ماسوله دارای نوزده طاق هستند که این میان دوازده گونه طاق؛ قوس سه‌قسمتی

یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است که آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مسکونی ماسوله را می‌توان در سطوح هشت‌گانه؛ درب، طاق، پنجره، نرده، پوشش زنگ و کنتور برق، کتیبه چشم نظر تزئینات گیاهی و آینه کاری دسته‌بندی کرد. درب‌های ابنیه مسکونی در سه سطح

عوامل مؤثر در شکل‌گیری تزئینات ابنیه مسکونی ماسوله به جهت؛ ایجاد و افزایش امنیت (درب)، کاهش فشارهای سازه‌ای در برابر باد و زلزله (طاق)، رفع نیازهای نورگیری فضایی (پنجره)، افزایش ایمنی، ایجاد فضاهای سبز و فضاهای اشتغال فصلی (نرده)، رفع نیازهای کاربران در جهت تسهیل و افزایش رفاه کاربران در دوران معاصر و حذف سیمای نامطلوب تجهیزات الکترونیکی (پوشش زنگ و کتور)، برگرفته‌شده از اعتقادات دینی و فرهنگی (کتیبه‌های چشم‌نظر)، برگرفته‌شده از علاقه‌مندی مردم به گل و گیاهان و تأثیرپذیری از جغرافیای استان گیلان (تزئینات گیاهی) و برگرفته‌شده از اعتقادات دینی و آیینی مردم ماسوله بوده است. نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر می‌تواند زمینه‌ساز پژوهش‌های آتی گردد: سوق دادن پژوهشگران جهت یافتن اشتراکات و تفاوت‌های آرایه‌های تزئیناتی ماسوله با سایر استان‌های شمالی و شهرهای تاریخی ایران همانند ایبانه اصفهان. با توجه به آنکه ماسوله در منطقه کوهپایه‌ای استان گیلان قرار گرفته است می‌توان نتایج آرایه‌های تزئیناتی ابنیه مذهبی ماسوله را با سایر ابنیه مذهبی جلگه‌های: شرقی، غربی و جلگه مرکزی استان مورد مقایسه قرار گیرند و به نقاط اشتراک، تفاوت‌های گونه‌های مختلف ابنیه مذهبی در استان دست‌یافت. امید است انجام یافتن پژوهش‌های فراوان در روستاها و شهرهای تاریخی همانند ماسوله که در قرون متعدد شکل گرفته‌اند بتوانند زمینه‌های حفاظت و معرفی هنرهای اصیل سنتی ایرانی را به جهانیان و نسل آینده معرفی نمایند.

فهرست منابع

- پندی، کیوان. (۱۳۸۸). ماسوله نگین ایران زمین، طاعتی، رشت.
- تمدن ماسوله، حمزه. (۱۳۹۲). پژوهش ۲۶۰۰ ساله ماسوله: مستندی بر تاریخ ۱۳۰۰ ساله، دهرسرا، رشت.

کند، قوس هفت او پنج کند، قوس سه کمانه سه مرکزی، قوس پنج او هفت تند، قوس چهل و پنج درجه‌ای، قوس دور تمام، قوس چهار قسمتی تند، قوس سه قسمتی تند، قوس شبدری ساده، قوس شبدری تند، قوس چمانه و قوس پاتوپا بیشترین گونه‌های تکرار شونده هستند. پنجره‌های ابنیه مسکونی ماسوله در چهار سطح؛ ارسی (ارسی‌های یک درکی دوجداره، ارسی دودرکی، ارسی سه درکی، ارسی چهار درکی و ارسی پنج درکی)، پنجره‌های تلفیقی، پنجره‌های فاقد سربریه، بریه‌های گره‌چینی‌دار، پنجره کتیبه‌دار فاقد سربریه، پنجره سربریه فاقد کتیبه و پنجره سربریه کتیبه‌دار دسته‌بندی می‌شوند. نرده‌های ابنیه مسکونی به صورت‌های چوبی و در غالب طرح‌های گره‌چینی و قواره‌بری به صورت اشکال درختان سرو هستند. در پوشش زنگ‌های ابنیه مسکونی از طرح‌های گره‌چینی، قواره‌بری و ساختار نوظهور ساختارهای شکلی و در پوشش کتورهای برق ابنیه از طرح صندوقه‌ای و طرح قواره‌بری استفاده شده است. آرایه‌های تزئیناتی کتیبه‌های چشم‌نظر به صورت‌های متون (منقش به آیات قرآنی سوره وان یکاد)، تصاویری (انسانی و پیکان) و به صورت متنی (اسماء مقدس) است. تزئینات گیاهی ابنیه مسکونی به صورت‌های؛ قرارگیری گلدان‌ها بر روی طاقچه‌های چوبی در زیر بازشو، قرارگیری گلدان‌ها توسط بست‌های فلزی در تالار چوبی، آویزان گردیدن گلدان‌ها بر جداره و قرارگیری گلدان‌ها بر روی سقف هستند آرایه‌های تزئیناتی آینه‌کاری‌های ابنیه مسکونی در غالب؛ آینه‌کاری دایره‌ای و مستطیلی قرارگیری آینه‌ها بر روی سربریه، آینه‌کاری مربعی، قرارگیری آینه‌ها به صورت آزاد، آینه‌کاری در کنار سربریه‌ها، آینه‌کاری بر روی پنجره‌های کوچک و میانی و سربریه‌ها و آینه‌کاری طرح تلفیقی شمسه و آینه است. عمده‌ترین

Management, 33(4), 802-814.

- Hasanpour Loumer, S., Nejad Ebrahimi, A., Sattari Sarebangholi, H., & Vand Shoari, A. (2023). Typology and Seismic Stability Analysis of the Vaults of the Historical City of Masouleh. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 16(44), 91-110.

DOI: [10.22034/42.184.103](https://doi.org/10.22034/42.184.103)

- حسن پور لمر، سعید؛ جمالی، سیروس. (۱۳۹۹). قیاس تزئینات گره‌چینی در ساختار بصری پنجره‌های بازشو دو روستای تاریخی ماسوله و ابیانه، *مطالعات تطبیقی هنر*، سال دهم (۱۹)، ۳۱-۴۸.

- حسن پور لمر، سعید؛ طوفان، سحر. (۱۳۹۸). ویژگی‌های بصری و ساختاری ارسی‌های شهر تاریخی ماسوله، هنر اسلامی، سال پانزدهم (۳۴)، ۷۲-۹۲.

- رمضانی گورابی، بهمن؛ کاظم نژاد، زهرا. (۱۳۹۰). رابطه بین توسعه پایدار معماری محیطی و طراحی اقلیمی در مناطق کوهستانی مطالعه موردی: شهرک ماسوله، *جغرافیایی آمایش محیط*، سال چهارم (۱۴)، ۲۱-۳۸.

- غفاری، غلامرضا؛ مستولی زاده، سید علی. (۱۳۹۲). ن ظام اداری- مدیریتی و توسعه اجتماعی- فرهنگی پایدار در بخش گردشگری ماسوله، *توسعه گردشگری*، سال دوم (۷)، ۱۰۶-۱۲۵.

- معاریان، غلامحسین. (۱۳۹۱). *آشنایی با معماری مسکونی ایرانی، گونه‌شناسی برونگرا*، سروش دانش، تهران.

- Delbari, S. A. (2015). Evaluating the Social Sustainability of Tourism Development: The Case of Masouleh. *Journal of Social Issues & Humanities*, 3(2), 149-156.

- Musai, M., Mehrara, M., & Mahmoudian Ardakani, H., Nemati, F., & Nekoolal, M. (2013). Factors of Travel to the Village of Masouleh in Iran. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3, 190-200.

- Nasehi, S., Allahyari, H., & Zebardast, L. (2017). Assessment of rural tourism using SWOT analysis (Case Study: Masouleh village, Gilan, Iran). *International Journal of Engineering Research and - Advanced Technology (IJERAT)*, 3(5), 8-21.

- Reza, E. (2011). Identification of staircase house type in rural architecture of Iran: Masouleh and Abyaneh settlements. Thesis (M.S.), Eastern Mediterranean University, Institute of Graduate Studies and Research, Dept. of Architecture, Famagusta: North Cyprus.

- Vaisi, A. (2015). View Analysis in the Old Texture of Sanandaj (A Case Study Ahmadzadeh Mansion of Sanandaj). *Journal of Social Issues & Humanities*, 3(7), 296-300.

- Zamani-Farahani, H., & Musa, G. (2008). Residents' attitudes and perception towards tourism development: A case study of Masouleh, Iran. *Tourism Management*, 29(6), 1233-1236.

- Zamani-Farahani, H., & Musa, G. (2012). The relationship between Islamic religiosity and residents' perceptions of socio-cultural impacts of tourism in Iran: Case studies of Sare'in and Masouleh. *Tourism*